

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 316.334.52(497.1)

Наталія СТРЕЛЬЧУК

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ У ЮГОСЛАВСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ (ДР. ПОЛОВИНА 40-Х-ПОЧАТОК 90-Х РОКІВ ХХ СТ.)

На прикладі розвитку югославського суспільства розглянуто складну та багатоаспектну проблему стосунків етнічної більшості та етнічної меншини. Прослідковуються зміни в етнічному складі населення Югославської Федерації, а також вплив різних факторів на динаміку етнічних стереотипів балканських етносів та етнополітику.

Проаналізовано так званий комплекс вини сербів, коли відбулося ототожнення Сербії і сербського народу із гегемоністською ідеологією, проявом якої була ідея «Великої Сербії». Сербські комуністи, боячись звинувачень у націоналізмі, перші розпочали боротьбу із «великосербизмом». Результатом такого підходу стало те, що серби почали боятися відкрито висловлювати свої національні почуття.

Ідея югославізму, яка під гаслом «Братство і єдність» у роки правління Б.Тіто отримала цілком соціалістичне забарвлення і тісно перепліталася з ідеєю «пролетарського інтернаціоналізму». «Югославізм», взятий на озброєння комуністичним керівництвом СФРЮ, отримав у кінцевому рахунку схожі риси з існуючою в СРСР концепцією «радянського народу».

Кризові явища, що призвели згодом до розпаду СФРЮ, чи не в першу чергу дали про себе знати саме в сфері ставлення національних еліт до цієї ідеї. Одночасно відбувалася серйозна трансформація в поглядах на перспективи югославізму і прагнення до перегляду політичних і правових основ югославської Федерації.

Ключові слова: федерація, югославізм, етнополітика, етнонаціональні відносини.

Наталія СТРЕЛЬЧУК

ЕТНОНАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ЮГОСЛАВСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (вт. пол. 40-х – начало 90-х гг. XX в.)

На примере развития югославского общества рассмотрено сложную и многоаспектную проблему отношений этнического большинства и этнического меньшинства. Прослеживаются изменения в этническом составе населения Югославской Федерации, а также влияние различных факторов на динамику этнических стереотипов балканских этносов и этнополитику.

Проанализировано так называемый комплекс вины сербов, когда произошло отождествление Сербии и сербского народа с гегемонистской идеологией, проявлением которой была идея «Великой Сербии». Сербские коммунисты, опасаясь обвинений в национализме, первые начали борьбу с «великосербизмом».

Идея югославизма, которая под лозунгом “Братство и единство” в годы Правления Б.Тито получила вполне социалистическую окраску и тесно переплеталась с идеей “пролетарского интернационализма”. “Югославизм”, взятый на вооружение коммунистическим руководством СФРЮ, получил в конечном счете схожие черты с существующей в СССР концепцией “советского народа”. Кризисные явления, которые привели впоследствии к распаду СФРЮ, не в первую очередь дали о себе знать именно в сфере отношения национальных элит к этой идее. Одновременно происходила серьезная трансформация во взглядах на перспективы югославизма и стремление к пересмотру политических и правовых основ Югославской Федерации.

Ключевые слова: федерация, югославизм, этнополитика, этнонациональные отношения.

Nataliy STRELCHUK

INTERETHNIC RELATIONS IN THE YUGOSLAV FEDERATION (DR. HALF OF 40S-EARLY 90 TH CENTURY)

The author gives analysis of complex and many-sided problem of relations between ethnic minority and ethnic majority. The article deals with the example of multi-ethnic society development in SFRY. The author considers changes in ethnic structure of the SFRY population. . She analyses the case of Serbians, Croatians and Albanians in order to show the influence of various factors on the dynamics of Balkan ethnic stereotypes.

On the example of Yugoslav society considered complex and multifaceted problem relationships ethnic majority and ethnic minorities. Traces changes in the ethnic composition of the Yugoslav Federation, and the impact of various factors on the dynamics of ethnic stereotypes Balkan ethnic groups and ethnic policy.

Analyzed the so-called Serb guilt complex when there was identification of Serbia and the Serbian people of hegemonic ideology, a manifestation of which was the idea of «Greater Serbia». Serbian communists boyachyszvynuvachen nationalism, first started fighting «velykoserbizmom.» The result of this approach is that the Serbs began to be afraid to openly express their national feelings.

Yuhoslavizma idea that the slogan «» Brotherhood and Unity «during B.Tito boards got quite socialist color and closely interwoven with the idea of» proletarian internationalism. «» Yuhoslavizm «adopt the communist leadership of Yugoslavia, was finally similarities with existing in the Soviet Union with the concept of «Soviet people».

The crisis that led eventually to the collapse of Yugoslavia, is not primarily made themselves felt in the area is the attitude of national elites to the idea. Simultaneously there was a major transformation in views on the prospects yuhoslavizmu and desire to review the political and legal foundations of the Yugoslav federation.

Keywords: federation yuhoslavizm, ethnic policy, ethnic relations.

Причини розпаду багатонаціональних комуністичних держав (СРСР, СФРЮ, ЧССР) на початку 90-х років ХХ ст. були різного характеру: історичного, соціального, політичного. Югославська федерація, успадкувавши проблеми міжвоєнної Югославії та додавши до них власні, впала під тягарем внутрішніх протиріч і системної кризи, не витримавши завершення “холодної війни” та блокового протистояння, де вона успішно відіграла роль посередника і буфера.

Метою даної публікації є аналіз чинників, які впливали на формування національної політики і динаміку міжетнічних відносин у Югославській федерації.

Серед величезного масиву літератури з балканської проблематики слід відзначити дослідження російських науковців, таких як О. Гуськової, В. Волкова, М.Кудрова, С. Романенко, А. Улуяна, А. Язькової та ін. [2, 3,12,14,17,19-20,23]. Роль етнічного та мовного фактора в історії народів Південно-Східної Європи аналізувала М.Мартінова. Українські дослідники, переважно, зосереджують свою увагу на аналізі Балканської кризи та її впливу на ситуацію в регіоні (П. Рудяков, Г. Перепилиця та ін.). Окремі аспекти національної політики аналізуються у колективній монографії російських дослідників, присвяченій національній політиці в країнах радянського блоку [16].

Д. Йовіч, аналізуючи історіографію з проблеми, назвав 8 основних факторів, які, на думку дослідників, мали вплив на розпад СФРЮ: економічна криза; «стара етнічна ворожість» між югославськими народами; націоналізм; культурні відмінності між югославськими народами; зовнішній фактор, тобто зміни в міжнародній політиці; роль різних особистостей у створенні та руйнуванні югославської держави; передмодерний характер югославської держави, яку часто порівнюють з імперією, на відміну від національної держави і, нарешті, структурно-інституційні причини [30].

Що ж до сфери міжнаціональних відносин, то тут Югославська федерація успадкувала багато невирішених проблем від Королівства Сербів Хорватів і Словенців (КСХС), де хорвати і словенці не змогли отримати автономію, а домінували серби. Й. Броз Тіто поділяв оцінку Комінтерну щодо розпаду (КСХС) через прагнення сербів до гегемонії і вважав, що націоналізм сербів може загрожувати також і цілісності федерації. Такий підхід виражався у популярному гаслі: «Слабка Сербія – сильна Югославія» [16, с.443].

Дослідники національної політики у Югославії відзначають, що

в цей період починає формуватися цікавий феномен, який проіснує до другої половини 80-х років ХХ століття – так званий «комплекс вини сербів». Відбулося ототожнення Сербії і сербського народу із гегемоністською ідеологією, проявом якої була ідея «Великої Сербії». Щоб ніхто не звинуватив сербських комуністів у націоналізмі, вони перші розпочали боротьбу із «великосербізмом». Результатом такого підходу стало те, що серби почали боятися відкрито висловлювати свої національні почуття.

Також негативний слід у міжнаціональних відносинах залишила як нацистська політика нацькування югославських народів один на одного, так і те, що війна на території Югославії була не тільки війною з окупантами, але одночасно і громадянською війною, а антифашистська боротьба і народно-визвольна війна під керівництвом комуністів об'єднала далеко не все суспільство [16, с.444].

У розвитку Югославської федерації умовно можна виділити п'ять етапів. Перший етап – це етап формування нової політичної системи – від другого засідання Антифашистського Віче Народного Визволення Югославії (АВНВЮ) у листопаді 1943 р. до прийняття першої післявоєнної конституції. Саме у ході другого засідання АВНВЮ було заявлено, що всі народи КСХС висловили бажання залишитися в одній державі і прийнято рішення про принципи формування нової багатонаціональної держави після перемоги у війні. Всім народам гарантувалося право на самовизначення, а також і можливість об'єднатися з іншими народами. Кожний народ формував свої Антифашистські віча народного визволення, які згодом стали основою для формування майбутньої республіканської влади. Політична система федерації складалася як однопартійна, а відносини між республіками і центральними органами влади будувалися на пріоритеті останніх. На політичну систему поширювався принцип демократичного централізму, який дозволив сконцентрувати владу у руках невеликої групи лідерів Комуністичної партії Югославії на чолі із Й. Броз Тіто.

Лідер югославських комуністів Й. Броз Тіто вважав, що національне питання є одним із могутніх важелів у національно-визвольній боротьбі, тому необхідно переконати всі національності в тому, що тільки у боротьбі проти окупантів і внутрішніх реакціонерів можна завоювати всі національні права і шлях до цього лежить через «створення нової Югославії, без старих правителів, на новій основі» [31, с. 446].

9-12 листопада 1944 р. у Белграді було скликано Велику антифашистську народно-визвольну Скупщину Сербії, що фактично

означало її конституювання як федеральної одиниці. На засіданні відзначалася важлива роль сербського народу у боротьбі проти окупантів, але й підкреслювалася важливість боротьби із великосербським шовінізмом і політикою привласнення чужих територій. Особливо жорстко критикувалася трактування поняття «сербські території» (куди відносилися, власне окрім Сербії, Чорногорія, Македонія, Боснія і Герцеговина), а також була відкинута ідея двох сербських федеральних одиниць – Сербії та Чорногорії. Замість цього офіційно визнавалося існування чорногорської та македонської націй і ставилося завдання щодо їхнього конституювання як окремих федеральних одиниць на рівні із Сербією [17, с.350].

За Конституцією 1946 р. Югославія проголошувалася об'єднанням рівноправних народів, які на основі права на самовизначення виявили бажання жити в єдиній федеративній державі [13, с.10-12]. Федерація складалася із 6 республік (Боснія і Герцеговина, Македонія, Сербія, Словенія, Хорватія і Чорногорія), кордони між якими було встановлено досить довільно. Принципи визначення кордонів були не чіткими, в одних випадках застосовувався історичний підхід, в інших – етнічний. Втім, досить багато дослідників вважають, що югославськими комуністами переважно використовувався досвід військово-політичної організації національно-визвольного руху, а тільки частково брався до уваги етнічний фактор і досвід територіального поділу міжвоєнної Югославії. Комісію ЦК СКЮ з визначення кордонів очолив М. Джилас [31, с.447].

Як згадують учасники подій, комуністи сприймали кордони як щось мало значиме, а на всі заперечення аргумент був один – у соціалістичній державі адміністративні кордони ролі не грають [13, с.55]. Формування таким чином одиниць федерації, на думку лідерів СКЮ, мало вирішити три основні завдання: ослабити позиції домінуючої нації; полегшити розширення держави за рахунок нових республік; вирівняти економічний розвиток регіонів країни. Втім, як покаже подальший розвиток подій, вирішити їх керівництву Югославії не вдалося, а непродумані рішення щодо внутрішніх кордонів у кризовій ситуації розвалу федерації вилилися у кровопролитні конфлікти та громадянські війни.

Й. Броз Тіто і його оточення намагалися не допустити в країні сербського домінування і частина сербів залишилася за межами сербської федеративної одиниці. Відкинувши досвід територіального поділу і міжнаціонального розмежування КСХС, Тіто фактично створював не «другу» Югославію, а «нову» [1, с.353].

Серби опинилися у всіх югославських республіках, крім Словенії, яка із всіх республік єдина стала моноетнічною. Хорватія збільшила територію за рахунок Далмації та Істрії, а Сербія втратила дві бановини, які до війни вважалися сербськими [17, с.350]. Крім цього, у складі Сербії було утворено дві автономні одиниці (автономний край Воєводина і автономна область Косово та Метохія). Слід відзначити, якщо у Косово та Метохії албанське населення переважало, то у Воєводині більшість склали серби і її виділення у окрему одиницю тільки ослаблювало позиції Сербії. У записках М.Джиласа зазначено, що створення автономної Воєводини – це перемога «великосербської ідеї». Серби склали також більшість у БіГ (44,3%), але тут для них автономії не передбачалося [31, с.449].

При встановленні кордонів Республіки Македонія виникла суперечка з питань територіальної приналежності монастиря Св. Прохора Пчинського, де в серпні 1944 р. проходило засідання Антифашистських Зборів Національного Визволення Македонії (АЗНВМ). Монастир знаходився на сербській території, але македонці вважали, що логічно включити його до складу Македонії, але їх прохання не задовольнили [16, с.450].

Складною для вирішення була ситуація у Косово і Метохії (КіМ), більша частина краю входила до створеної під час Другої світової війни Великої Албанії. Албанці краю не брали участі у національно-визвольній боротьбі, позаяк сподівалися використати ситуацію для відділення краю від Сербії, активно вели боротьбу проти сербського населення. З квітня 1941 р. до серпня 1942 р. було знищено 10 тис. сербів, а за весь час окупації із КіМ вигнано біля 100 тис. осіб. Албанські націоналісти вели збройну боротьбу проти армії Тіто і тільки на початку лютого 1945 р. Верховному Штабу НОБ вдалося ввести тут військове управління. У липні цього ж року, лояльні до нової влади, косовари зібрали Скупщину і заявили про бажання приєднатися до Сербії, як її складова одиниця [31, с.450].

У 1946 р. сербським колоністам, які поселилися у КіМ в міжвоєнний період, а у роки війни переселилися до Сербії, було заборонено повертатися додому, позаяк у планах Тіто було об'єднання Албанії і Югославії у майбутній Балканській федерації, що, на його думку, принесло б безпосередню вигоду обом країнам, а також покінчило б з конфліктами між сербами та албанцями. У 1946-1947 рр. між Албанією та Югославією було підписано 46 угод, які мали сприяти зближенню населення Косово і Албанії. 75 тис. албанців, які під час війни італійці

переселили в КіМ з Албанії, залишилися на території краю, а отже національна структура краю була змінена на користь албанців [31, с.450].

У 1946-1953 рр., які умовно можна вважати другим етапом у розвитку Югославської федерації, переважали централізовані методи управління і домінуючу роль відігравали федеральні органи. Відповідно до Конституції 1953 р. зміцнювалися законодавчі функції Скупщини як представницького органу федерації. Уряд (Союзне виконавче віче) міг приймати тепер тільки постанови на виконання законів, а також розпорядження та інструкції. Парламент отримав нову структуру: Віче національностей переставало бути рівноправною палатою і входило тепер складовою частиною до Союзного віча. Натомість вводилася нова палата – Віче виробників. Таким чином мову почали вести про федерацію самоуправляючих одиниць, а федералізм отримував новий «наднаціональний» зміст. Але в умовах однопартійної політичної системи федеративний механізм не функціонував, а влада концентрувалася в руках партійно-державної верхівки.

Третій етап – 1953-1965 рр. – нормативне введення системи самоуправління і проведення суспільно-економічної реформи на основі Конституції 1963 р. Нова Конституція значно розширила права республік, але федеральні органи продовжують ще відігравати важливу роль. Відновлено Віче народів як самостійна палата Скупщини, правда, тепер під іншою назвою (Віче республік і країв). Як передбачалося Конституцією, Віче республік і країв на підставі узгодження і домовленості між республіканськими і крайовими Скупщини отримало право приймати загальний план розвитку федерації, стверджувати політику і приймати союзні закони, якими регулюються відносини у сфері грошової системи, випуску грошей, валютної та зовнішньоторговельної систем, кредитних та інших зовнішньоекономічних відносин. Хоча при цьому проголошувалося, що виразником національних інтересів може бути тільки робітничий клас, його інтереси в Скупщині представлені не були. Відома російська дослідниця О. Гуськова вважає, що саме у ці роки у Югославській федерації розпочинається період “культу нації”. Серед еліти перемогла думка, що інтереси робітників на рівні федерації можуть виражаються тільки через “інтереси нації” [3].

Четвертий етап – 1965-1974 рр. – загострення міжнаціональних відносин, прийняття Конституції 1974 р., яка завершила в основному формування Югославської Федерації. У 1968 р. відбулися заворушення албанців у Косово, а в 1971 р. Хорватію охопив націоналістичний

рух (“Хорватська весна”), який був спрямований проти федеральних властей. Обидва виступи вели до загострення відносин із сербським населенням, яке асоціювалося з політикою центральних органів влади. З її прийняттям Конституції 1974 р. республіки і автономні краї наділялися широкими повноваженнями, набували політичну і економічну самостійність, ставали відповідальними за економічний і політичний розвиток на своїй території, допускалася широка законодавча діяльність республіканських парламентів та співробітництво з міжнародними організаціями. З часу прийняття цієї Конституції на першому місці опинилися республіки і краї, а не федерація [29, с.743].

П’ятий етап – 1974 р. до 1991 р. – криза федералізму і розпад СФРЮ. За сукупністю основних соціально-економічних показників напередодні розпаду Югославії виділялося 5 категорій регіонів: розвинуті республіки – Словенія та Хорватія, середньорозвинутий край – Воєводина; малорозвинута республіка Сербія – без країв, слаборозвинуті республіки – Боснія і Герцеговина, Македонія, Чорногорія й особливо нерозвинений край – Косово [4, с.63].

Існуючий розрив у рівнях економічного розвитку більш і менш розвинутих регіонів СФРЮ стрімко зростав. Так, рівень доходів у Словенії становив 250% від середнього по СФРЮ, а у Хорватії і автономному краї Воєводина він сягав 150%. Приблизно рівним до середнього по федерації він власне був тільки у Сербії, а Боснія і Герцеговина, Македонія, Чорногорія і особливо автономний край Косово залишалися бідними дотаційними регіонами [21]. Між центром і республіками виникали постійні суперечки з приводу розподілу Фонду федерації з кредитування нерозвинених республік та краю Косово. У 1970-х роках було прийнято закон про відрахування розвиненими республіками до Фонду 2% свого суспільного продукту, але з початку 80-х років більш розвинені республіки (Словенія, Хорватія і Сербія) почали відраховувати до Фонду лише 0,8%, а згодом і взагалі перестали це робити. Це призвело до значного погіршення економічної ситуації у менш розвинених республіках [22]. Словенія значно виділялася своїми економічними показниками, що давало словенцям право стверджувати, що вони годують усю Югославію. Серби, відповідно, вважали, що Словенія експлуатує природні багатства інших регіонів, використовуючи їх як сировинний придаток, що через систему цін проходить переливання національного доходу у Словенію та Хорватію.

У роки правління І. Броз Тіто важливе значення для формування політичної культури набула ідея югославізму, яка під гаслом “«Братство

і єдність” отримала цілком соціалістичне забарвлення і тісно перепліталася з ідеєю “пролетарського інтернаціоналізму”. Російська дослідниця З.Клименко вважає, що “югославізм”, взятий на озброєння комуністичним керівництвом СФРЮ, отримав у кінцевому рахунку схожі риси з існуючою в СРСР концепцією “радянського народу”. Кризові явища, що призвели згодом до розпаду СФРЮ, чи не в першу чергу дали про себе знати саме в сфері ставлення національних еліт до цієї ідеї. Одночасно відбувалася серйозна трансформація в поглядах на перспективи югославізму і прагнення до перегляду політичних і правових основ югославської федерації [12].

Одним із парадоксів історії народів Югославії російський дослідник С.Романенко вважає те, що вузькому етнічному націоналізму протиставлявся як альтернатива регіональний різновид панетнічного націоналізму, який не міг стати основою довготривалого врегулювання міжетнічних конфліктів і національного самовизначення. Югославізму, який став державною ідеологією, на його думку, за формальною логікою протистояли “націоналізм і сепаратизм”. У результаті процес самовизначення лише загнали всередину і деформували, що і дало про себе знати під час розпаду федерації і виразилося у агресивних формах [20, с.71].

У Сербії, яка єдина із республік мала у своєму складі два автономних краї, дискусії супроводжувалися конфронтацією між республіканським і крайовим керівництвом. Серйозній критиці піддавалася Конституція 1974 р., яка встановила рівноправні відносини між республіками та краями. Домінуючим залишався погляд, що Конституція 1974 р. ослаблює Сербію, позбавляючи її права на власну державність. У Сербії розгорнулася кампанія за правову територіальну та адміністративну єдність республіки, за обмеження прав автономних країв.

У вересні 1986 р. белградська щоденна газета «Вечерње новости» опублікувала уривки із документа, підготовленого 16 членами Сербської Академії Наук і Мистецтв (відомий як «Меморандум САНУ»). Документ складався із двох частин. Перша частина документа присвячувалася кризі в югославській економіці та суспільстві, а друга статусу Сербії та сербів. Автори Меморандуму вважали, що статус Сербії і сербів є нижчим від інших республік і стверджували, що власне тільки Сербія не має своєї державності, а серби розпорошені поза межами своїх етнічних територій. На думку авторів документа, після Другої світової війни Й. Броз Тіто свідомо ослабив Сербію, включивши території із сербським населенням до інших республік, а натомість у її складі створивши дві

автономні області, чого не було зроблено із іншими югославськими республіками. Автори Меморандуму вважали це історичною поразкою сербського народу. Відкрито жоден із діючих політиків не підтримав Меморандум, але його ідеї, особливо щодо етнічної сербської держави і захисту Косово як етнічної території сербів використали як комуністи на чолі із С. Мілошевичем, так і націоналісти В. Шешель, В. Драшкович [28, с. 59]. У ЦК Союзу Комуністів Сербії (СКС) загострилося протистояння між відносними «лібералами» і «радикалами», у якому «ліберали» потерпіли поразку, а «радикали» привели до влади С. Мілошевича. Союз Комуністів Сербії в очах багатьох сербів став виглядати основним захисником їхніх інтересів, особливо у Косово.

25 листопада 1988 р. Скупщина СФРЮ прийняла 39 поправок до Конституції Югославії. У частини політиків вони викликали побоювання, що посиляться центризм, інші – розцінювали їх як черговий компроміс, який нічого не міг змінити, треті взагалі не бачили в них змісту. Більшість поправок стосувалася господарського механізму, деякі відображали новий підхід до взаємовідносин федерації і республік. Центральний уряд отримав право втручатися в діяльність республік і країв у випадку невиконання союзних законів. Створювалася єдина фінансова, кредитна, податкова і валютна системи. Федерація отримала право визначати стратегію науково-технічного розвитку СФРЮ, створювати фонди товарних резервів, приймати союзні закони у сфері екології, захисту навколишнього середовища. Федерація отримала також право виступати в ролі арбітра, розв'язувати суперечки, які виникали на законодавчому рівні між окремими республіками і краями. Змінився і статус автономних країв. Вони втратили елементи державності, ставали підзвітними республіканським органам Сербії.

Всі ці зміни, безперечно, зміцнювали роль і значення центральної державної влади. Крім того, дискусія щодо питання фінансування армії закінчилася прийняттям поправки, згідно з якою федерація виділяє на утримання ЮНА певну частку національного доходу. Одночасно звужувалася компетенція крайових адміністрацій, вони могли відтепер здійснювати міжнародну співпрацю тільки в рамках затвердженої політики СР Сербії. В умовах однопартійної системи, наявності сильної правлячої партії та недостатньо розвинутої демократії економічне й політичне посилення республік неминуче вело до децентралізації політичного життя, підривало монополію центру. Суперечності, які назріли між самостійністю суб'єктів федерації і широкими повноваженнями центру, намагалися розв'язати з допомогою зміцнення

центральної влади і розширення сфери діяльності федерації. Після внесення поправок до Конституції СФРЮ розпочалася робота щодо зміни конституцій республік і країв.

На фоні зростаючої дезінтеграції змінилися основні макроекономічні показники Югославії в 1980-ті роки. Так, темпи зростання національного доходу знизилися до критичного рівня і, починаючи з 1987 р., практично припинилося. Схоже, що незначне зростання виробництва мало місце в це десятиліття лише за рахунок експорту. Але і приватне споживання населення, і особливо капіталовкладення знижувалися, а це говорить про те, що знижувалася і норма валового нагромадження. У 1990 р. ВВП Югославії скоротився на 8%, а промислове виробництво – на 12% [14, с.102]. До найбільш гострих проблем в югославській економіці цього періоду належить віднести: скорочення промислового виробництва; посилення загальної та структурної невідповідності в галузі споживання над реальними матеріальними і фінансовими можливостями країни, зростання цін та інфляцію; зниження темпів продуктивності праці й ефективності господарювання; критичне становище в галузі підтримки зовнішньої платоспроможності країни; загострення проблеми безробіття; падіння життєвого рівня і зарплати. У країні відчувалася нестача сировини, електроенергії, товарів широкого вжитку.

28 березня 1989 р. Скупщина Сербії прийняла поправки до республіканської Конституції, відповідно до яких автономні краї Косово і Метохія та Воєводина фактично втрачали атрибути державності, отримані ними за Конституцією 1974 р. У відповідь на прийняття цих змін у Косово відбуваються наймасовіші виступи албанського населення краю після 1945 р. За офіційними даними, у зіткненнях загинули 22 демонстранти, 2 міліціонери, 92 демонстранти і 121 міліціонер отримали поранення [4, с.63].

27 вересня 1989 р. Скупщина Словенії внесла поправки до республіканської конституції, порушуючи при цьому Конституцію СФРЮ. В односторонньому порядку проголошувалася повна економічна самостійність республіки, а також невід'ємне право на самовизначення Словенії аж до її відокремлення від Югославії, скасовувалися прерогативи Президії та Скупщини СФРЮ щодо питань введення в Словенії надзвичайного стану і використання збройних сил у мирний час [25, с.57]. Отже, в авангарді боротьби за республіканську незалежність першою виступила Словенія і тільки згодом до неї приєдналася Хорватія.

У січні 1990 р. XIV позачерговим з'їздом Союзу комуністів

Югославії (СКЮ) була зроблена спроба реформувати федерацію у рамках соціалізму. В процесі обговорення розробленої в 1989 р. “Декларації про демократичний соціалізм в Югославії” актив партії прагнув виявити розбіжності між республіками, знайти компромісне розв’язання проблем і зберегти єдність СКЮ. Але висунута СК Словенії та підтримана СК Хорватії “асиметрична” концепція внутрішніх зв’язків федерації і партії, яка б перетворювала їх у союз політичних суб’єктів, не знайшла підтримки [25, с.57]. У результаті словенська і хорватська делегації покинули з’їзд. СКЮ практично саморозпустився, і разом з ним зникла сила, яка підтримувала федерацію, забезпечувала її єдність. Залишалася лише Народна армія Югославії (НАЮ), яка перебувала в руках сербів.

5 липня 1990 р. влада Сербії розпустила Скупщину АК Косово, обґрунтовуючи це рішення безладом у краї, а 7 вересня делегати розпущеної Скупщини в обстановці повної таємності прийняли нову Конституцію краю, проголосивши Косово республікою, громадяни якої надалі будуть самі вирішувати власну долю. Цей акт був розцінений у Сербії як антиконституційний, такий, що підриває територіальну цілісність республіки. Прийнята у Сербії в жовтні 1990 р. Конституція звела правовий статус країв до територіальної і культурної автономії, позбавивши їх будь-яких елементів державності.

Справжня політична боротьба навколо майбутнього устрою СФРЮ розгорнулася в кінці 1990 р. в період зародження парламентаризму та багатопартійної системи. Особливо вона загострилася після приходу до влади в ряді республік націоналістичних сил. Неминучий перегляд структури всієї федерації зіштовхнув різні концепції можливого об’єднання республік. В основному боротьба точилася між прихильниками двох концепцій: конфедерації або союзу суверенних держав, відповідно до якої республіки вирішують самі, яку частину суверенітету передати центру, і федерації – єдиної держави зі складною внутрішньою структурою та широкими повноваженнями центру.

На засіданні Президії СФРЮ 25 грудня 1990 р. було прийнято рішення розпочати переговори про зміну відносин у федерації. З 10 січня по 28 лютого 1991 р. відбулося три засідання Президії СФРЮ спільно з представниками всіх республік. Паралельно з цим, з 18 січня по 1 березня відбулося 11 двосторонніх зустрічей республіканських делегацій: Сербії і Чорногорії, Боснії і Герцеговини (БіГ) і Хорватії, Сербії та БіГ, Хорватії і Чорногорії, Сербії та Словенії, БіГ і Македонії, Словенії та Македонії, Хорватії та Македонії, БіГ і Чорногорії, Хорватії

та Сербії, БіГ і Словенії. Спільні засідання Президії СФРЮ і лідерів республік показали непримиренність поглядів, вироблення єдиної точки зору на майбутнє федерації ускладнювалося відмінністю позицій прихильників збереження федерації (Сербія, Чорногорія) і конфедерації (Словенія, Хорватія).

Словенія та Хорватія виходили з того, що республікам необхідно розвивати державну самостійність і суверенітет. Вони розробили й оприлюднили модель конфедеративного устрою Югославії. Відповідно до запропонованої моделі, конфедерація повинна була стати добровільним союзом суверенних держав, які об'єднані економічними інтересами, єдиним кордоном і єдиною метою - включенням в європейські інтеграційні процеси. Основними державними органами конфедерації повинні бути: Парламент, Рада міністрів, Конфедеративний суд (за прикладом Суду Європейського Союзу), Виконавча комісія [9, с.67]. Згідно із запропонованою "Моделлю конфедеративного устрою Югославії", Рада міністрів повинна складатися із представників усіх держав учасників Конфедерації. Рада міністрів приймала б рішення з питань, що відносяться до відання Конфедерації. Виконавча комісія виробляла б рекомендації і виносила б експертні оцінки з питань, які знаходяться в компетенції Конфедерації. Вона мала б право самостійно ухвалювати рішення у разі перенесення на неї частини відповідних прав Ради міністрів. Парламент повинен був займатися обговоренням щорічного бюджету і його ухваленням. Рішення Парламенту повинні бути ратифіковані всіма державами-учасницями [9, с.68].

Передбачалося, що всі суб'єкти федерації матимуть власну валюту, власну армію, дипломатичні представництва за кордоном. Відповідно до цього проекту було підготовлено і текст проекту "Договору про югославську конфедерацію – Союз югославських республік", який було запропоновано підписати всім республікам СФРЮ. Пізніше Словенія виступила з новою ініціативою – створити роз'єднану федерацію. Цей проект передбачав поділ країни на три суверенних співтовариства, причому одна група країн могла б розвиватися як конфедерація, а інша - як федерація. Пропонувалося поважати існуючі кордони, економічні й політичні інтереси територій. Словенія пропонувала добровільне роз'єднання, вбачаючи в цьому крок до європейської моделі об'єднання.

На зміну узгодженню позицій республік з центром прийшов діалог республік без центру, але це не принесло також бажаних результатів. Сербія продовжувала відстоювати ідею збереження Югославії і схильна була прийняти зменшений варіант Югославської федерації при умові, що

всі серби будуть жити в одній державі. При незмінному рішенні Хорватії та Словенії відокремитися від Югославії у федерації могли залишитися Сербія, Чорногорія, Македонія і БіГ. Восени 1991 р. “Белградську ініціативу щодо мирного і демократичного вирішення югославської кризи” підтримали всього три республіки: Сербія, Чорногорія, БіГ. Боснія і Герцеговина займали досить стриману позицію. На думку голови Президії БіГ А. Ізетбеговича, майбутня Югославія не мала бути ні чистою федерацією, ні чистою конфедерацією: “Вона повинна мати елементи тієї й іншої, і в цьому полягає наша подвійна формула” [9 с.32]. Він вважав, що з концепції конфедерації потрібно взяти принцип суверенітету республік, а з федеративної – принцип державності.

Македонія схилилася до збереження югославської держави і підтримувала ідею союзу суверенних держав. На зустрічі “шістки” 6 червня 1991 р. президенти республік Македонії К. Глігоров і БіГ А. Ізетбегович виступили з пропозицією про майбутню співдружність югославських республік. На їхню думку, збереження територіальної цілісності Югославії можливе в умовах перетворення її у союз суверенних республік, які мають державно-правовий статус. Концепція передбачала існування єдиного ринку, єдиної валюти, транспорту, зв'язку й ін. Республіки повинні бути самостійними у проведенні зовнішньої політики.

Найбільш складним моментом переговорів стали протиріччя між Сербією та Хорватією. Дискусії щодо змісту і спрямованості національної ідеології, співвідношення югославської та національної свідомості, про федералізм і унітаризм, про роль монархії Габсбургів у розвитку хорватської нації, про хорватсько-сербські стосунки і саму історичну легітимність держави почалися в Югославії майже з моменту її створення в 1918 р. і відновлення в 1944 р.

І в Сербії, і в Хорватії поступово стала переважати тенденція розглядати створення Югославії в 1918 р. як перешкоду, як крок назад на шляху побудови моноетнічних національних держав, які ототожнювалися з демократією. Популярним став принцип ХІХ ст. — “одна національність — одна територія — одна держава — одна нація — одна релігія”. Оскільки процес державного будівництва на Балканах виявився незавершеним, це призвело до конфліктності і відродження тих елементів історичної свідомості, які мали відкрито конфронтаційний характер [23, с.87].

У цих умовах історичне державне право і національний принцип, право етнічної спільноти на територію виступають протиположною і

замінюють у свідомості людей нормальні майнові права громадянського суспільства. Усвідомлення етносом своєї приналежності до певного історико-географічного регіону (в даному випадку хорватів і словенців – до Центральної Європи) обґрунтувало неминучість і необхідність їх виходу з Югославії та розриву з сербами, які належать до культурного типу Південно-Східної Європи. Це поглиблювалося і почуттям належності до різних конфесій.

І в Сербії, і в Хорватії ідеалом є середньовічні національні держави, названі за традицією іменами їхніх правителів “Душанова” (XIV ст.) у сербів і “Томиславова” (X ст.) або “Звонимирова” (XI ст.) у хорватів. Обидві сторони ніби не помічали, що середньовічні серби і хорвати суттєво відрізняються від сучасних, що в історичному розумінні – це різні етноси. Сербська пропаганда стверджувала, що Ф. Туджман – історичний наступник крайнього націоналіста А. Старкевича, а Хорватія – продовжує традиції Незалежної держави Хорватія – маріонеткової “національної держави”, створеної найрадикальнішими хорватськими націоналістами А. Павеліча (“ушашами”) в період окупації німецькими та італійськими військами території Хорватії під час Другої світової війни. При цьому упускалося те, що Хорватія, як це зафіксовано в її Конституції, бере початок від постанови Крайового Віча національного визволення Хорватії, створеного в рамках комуністичного опору агресорам під керівництвом Й. Броз Тіто в 1943 р. Це було підтверджено в Конституції Народної Республіки Хорватія в рамках ФНРЮ і Конституції Соціалістичної Республіки Хорватія в 1963-1990 роках у рамках СФРЮ[19, с.15].

Сербська пропаганда використала тезу про “схильність хорватів до геноциду”, посиляючись при цьому на трагедію сербів під час Другої світової війни, особливо на події у концтаборі Ясеновац. Хорватська сторона відповіла тим, що звинуватила сербів у розправі над рядовими солдатами, мобілізованими до армії А. Павеліча. Для обох сторін стали характерними спекуляції на антифашистській свідомості, яка збереглася серед широких верств населення [15].

Ситуація ускладнилася тим, що в районах компактного проживання сербів у Хорватії було проголошено Сербську автономну область Крайну, яка не визнавалася хорватським урядом, котрий намагався силою змусити сербів відмовитися від вимог територіальної автономії. Сербохорватський діалог продовжили парламенти. Скупщина Республіки Сербія прийняла “Декларацію про мирне вирішення югославської кризи, проти громадянської війни та насильства”. Не

приймаючи деякі з положень Декларації, Сабор Хорватії, для пошуку варіанта виходу з кризи, все ж таки погодився на діалог парламентських груп. Хорватія виступила з ініціативою розв'язати кризу з допомогою міжнародних спостерігачів. Створена раніше група експертів підготувала варіант концепції майбутнього співтовариства, але це вже не змогло об'єднати всі республіки. Єдине, про що вдалося домовитися всім республікам, — це провести референдуми в кожній республіці, в ході яких населення висловиться за майбутній статус Югославії: “Союз суверенних держав” чи “Єдина демократична союзна держава”.

В основному дослідники і політики, коментуючи розпад СФРЮ, обґрунтовують свої висновки тезою про те, що до складу федерації входили несумісні нації. Втім, відчуття єдності у громадян федерації було досить сильним. За результатами порівняльних досліджень, проведених у 1990 і 1996 рр., етнічна дистанція найменшою була у Сербії, Македонії та Словенії. 28% жителів Югославії не відчували неприязні до представників інших народів. Найбільше така дистанція була помітна у Хорватії (зросла з 15% до 29%) [31, с.97]. Також зросла дистанція щодо албанців у Македонії та до мусульман у Хорватії. У Чорногорії існувало незначне дистанціювання стосовно сербів і угорців, у Словенії – хорватів, у Сербії – чорногорців, македонців та угорців. Результати національної “відкритості і закритості”, яка проявляється через можливість вступу у шлюб з представниками іншої національності, показали, що найбільш закриті у цьому плані албанці (69%) і словенці (65%). Дослідники це пояснювали тим, що саме ці дві групи найбільше відрізнялися за мовою та культурою від решти. Це підтверджує теорія лінгвістичної відносності: люди, які розмовляють різними за граматичною будовою мовами, живуть у різних світах і користуються різними моделями усвідомленої дійсності, запропонованими рідною мовою.

Серед усіх груп респондентів найбільш відкритими і толерантними були ті, хто декларував себе як “югослави” – 56%. Цікавий і той факт, що для сербів, чорногорців, мусульман набагато важливіша була їхня належність до Югославії, ніж до своєї конкретної республіки (71%, 80%, 84%). Словенці, навпаки, більше відчували свою належність до республіки (66%) і Європи (45%), ніж до Югославії (26%) [31, с.107].

Більше половини громадян СФРЮ вважали, що проблем міжетнічних відносинах на республіканському рівні немає. Так, 36% громадян Югославії оцінювали міжетнічні відносини у республіках як задовільні, 21% – вважали їх добрими, 28% – незадовільними і

11% – дуже незадовільними. А щодо міжетнічних відносин на рівні федерації, то тут була відчутна різниця: 46% громадян їх вважали незадовільними, а 41% – дуже незадовільними. Варто зауважити, що у 1990 р. 24% громадян Югославії перспективу вбачали в такій же федерації або конфедерації (20%), а от створення незалежних держав на її території передбачали лише 7% опитаних. Прихильність до федерації найбільше виявляли жителі Косово (65%), Словенії (61%), Хорватії (48%) [31,с.108].

Значна частина дослідників схильна вважати, що однією із причин розпаду федерації послуговувало те, що у СФРЮ домінувала одна нація, що спричинило до нерівноправного становища інших націй і відповідно викликала хвилю невдоволення і спричиняло конфлікти. Цей стан у поліетнічних державах (СФРЮ та СРСР) Є. Пащенко образно назвав “рефлексом міжплемінної ворожнечі”, що охопив весь посткомуністичний архіпелаг від Дубровніка до Курил, що було, на його думку, глибоко зачаєним неприйняттям єдності, нав’язаної домінуючим плем’ям [19, с.97].

Втім, соціолог С. Флере констатує, що немає підстав вважати, що у колишній Югославії існувала правляча нація. Зрозуміло, що деякі національності були численнішими, і це, відповідно, призвело до їх більшого представництва на керівних посадах у республіках та у федерації. Якщо брати до уваги представленість у СКЮ, то в цілому по СФРЮ, звичайно, найбільший відсоток серед комуністів становили серби, але у самій Сербії цей відсоток був нижчим від середнього і складав 18,8%. Головні диспропорції в органах влади і СКЮ були виражені у “надпредставленості” чорногорців і “недопредставленості” албанців [24, с.57].

Без сумніву, що коли брати до уваги такий критерій, як членство у СКМ, то, звичайно, у Македонії кількість македонців у партії була значно більшою, ніж албанців, хоча албанці були представлені на всіх рівнях – від ЦК до низових організацій [15, с.288].

С. Флере наголошує, що саме членство у СКЮ слід розглядати як форму соціального капіталу, яка сприяла соціальній мобільності, а для етнічних меншин була ще й інструментом соціального захисту і певної безпеки. Розглядаючи питання стратифікації, він вважає, що основні відмінності між республіками і краями тут також присутні на основі рівня модернізації і культурних традицій, а не привілейованого становища будь-якої нації. Чим нижчим був соціальний статус класу, тим більше він був представлений у Косово і менше – у Словенії. Із

вищими класами спостерігалася зворотна картина. Тільки у Косово спостерігалися відхилення від паттерна: тут економічне становище не залежало від рівня освіти чи посади. С. Флере покладається на дослідження іншого відомого соціолога Х.Фінка, який робить висновок, що соціальне становище у колишній Югославії не було пов'язане з політичним, хоча допускає домінування політичної сфери. На його думку, основною лінією розмежування був рівень освіти. Про культурну ж несумісність націй взагалі не йдеться [24, с.58-59].

Особливу роль у розпаді Югославії відіграли нові та старі еліти. Коли стало очевидно, що комунізм зазнав краху, еліти намагалися або зберегти, або отримати владу, провокуючи дезінтеграційні процеси і створення нових держав. Часто вони використовували ідеологію етнічної ненависті для очорнення одних етнічних груп в очах інших, пробуджуючи глибоко прихований колективний страх. Відомий політолог М. Джилас, оцінюючи ці події, писав, що “неприхована монопольна влада націоналістичних бюрократій” перетворилася в “безправ'я громадян і народів, втягнутих у ворожнечу, яка несумісна з реформами”. Він вважав, що “перемога націоналізму неминуче призвела до розвалу Югославії, а насильство, яке вилилося в міжнаціональні конфлікти, суттєво сповільнило процес демократизації” [5, с.250].

Результати референдумів про характер майбутньої федерації, проведені республіками, стали для центру дещо несподіваними. По суті референдуми стали плебісцитами на користь відокремлення. У Словенії у грудні 1990 р. за відділення висловилися 88,5% тих, хто брав участь у голосуванні, в Хорватії у травні 1991 р. – 94% висловилися за суверенну державу, у Боснії та Герцеговині 1 березня 1992 р. – 62,68% від загальної кількості громадян (при бойкоті сербів цієї республіки) проголосували за незалежність і самостійність [25, с.57].

26 червня 1991 р. федеральна влада зробила останню спробу за допомогою сили зберегти єдність Югославії. Оскільки Словенія порушила зобов'язання перед федерацією щодо відрахування коштів до федерального бюджету і почала самостійно брати мито на своїй ділянці кордону, НАЮ було доручено відновити контроль над кордоном. Словенія це розцінила як агресію проти суверенної держави і відповіла нападами на федеральні частини. У збройних сутичках загинуло 49 осіб. Частини НАЮ були виведені з республіки, але ці події справили суттєвий вплив на настрої населення Словенії [25, с.57-58].

Влітку 1991 р. шанс на збереження оновленої федерації був втрачений остаточно. Хорватія і Словенія проголосили себе незалежними

державами. Цим же шляхом пішли Боснія і Герцеговина, Македонія. Лише дві республіки – Сербія і Чорногорія послідовно виступали проти поділу країни. Коли розпад Югославії став очевидним, ці дві республіки утворили нову федерацію — Союзу Республіку Югославію.

У Македонії референдум про незалежність був проведений 8 вересня 1991 р. Із загального числа виборців 1495807 осіб у референдумі взяли участь 1132981 осіб, або 75,7%. На запитання: “Чи виступаєте Ви за створення суверенної і незалежної держави Македонія з правом вступу в союз суверенних держав Югославії?” “Так” відповіло 72,16% від загальної кількості виборців або 95,26% тих, хто прийшов на голосування [27, с.51]. Албанська меншина бойкотувала референдум. Натомість албанські лідери провели альтернативний референдум у січні 1992 р. У ньому взяли участь 99% албанців, що проживали у республіці й які майже одногосно висловилися за створення територіальної автономії у Західній Македонії – так званої “Іліриди”. Поява такої автономії неминуче призвела б до федералізації Македонії, а сама ідея федералізації країни не сприймається більшістю населення – македонцями, які вважають, що албанці в такий спосіб прагнуть роздроблення території РМ із перспективою об’єднання Західної Македонії із сусідніми Албанією та Косовом.

У жовтні 1991 р. фактично була паралізована діяльність президії СФРЮ – колективного голови держави. Члени президії від Сербії, Чорногорії, ЮНА заявили про перехід до них всієї повноти влади. Делегати інших республік у президії СФРЮ з цим не погодились. Після відставки голови федерального уряду Анте Марковича фактично єдиним загальноюгославським інститутом залишалася ЮНА, яка обстоювала збереження федерації.

Особливий вплив на розвиток дезінтеграційних процесів у СФРЮ справив швидкий розпад Радянського Союзу, який розпочався після серпневих подій (1991 р.) у Москві. Щодо країн Західної Європи, то перші заяви ЄС про майбутнє югославської федерації були досить оптимістичні. “... Союз і його держави-члени ... переконані, що процес просування югославського суспільства у напрямку демократичних реформ, прийнятних для всієї Югославії, повинен ґрунтуватися на політичному діалогові між усіма зацікавленими сторонами. Подібний процес зробить можливим повний розвиток співробітництва, що вже існує між Союзом і федеральною владою. З погляду 12-ти, об’єднана і демократична Югославія має найбільший шанс гармонійно інтегруватися до нової Європи”, – говорилося в заяві ЄС щодо Югославії

від 26 березня 1991 р. [6, с.180].

У червні 1991 р. міністри закордонних справ ЄС у “Заяві про ситуацію в Югославії” знову висловили свою підтримку “демократичному розвитку, єдності і територіальній цілісності Югославії”[8, с. 180]. Отже, на першому етапі кризи СФРЮ ЄС виходив із необхідності зберегти федерацію. Під час короткочасного візиту в СФРЮ 21 червня 1991 р. Держсекретар США Дж. Бейкер порадив керівникам Хорватії та Словенії відмовитися від прийняття Декларацій про проголошення незалежності [26, с.419]. Водночас лідери західних країн відзначали, що виступаючи за цілісність Югославії, вони не підтримають застосування сили ЮНА, якщо це буде застосовано з тим, щоб не допустити виходу Хорватії та Словенії з Югославської Федерації. Дж. Бейкер заявив, якщо доведеться вибирати між збереженням Югославії і демократією та правами людини, то вони оберуть друге [26, с.420].

Російський дослідник В. Волков свого часу, спостерігаючи за синхронізацією дій міжнародних організацій та політичними процесами, які відбувалися в СРСР і СФРЮ, дійшов висновку, що дії міжнародних організацій були порівняно поміркованими до провалу путчу в СРСР 19-21 серпня 1991 р. Після цієї події, в міру наростання процесів розпаду СРСР, вони стали більш рішучими і це позначилося на рішенні ЄС, прийнятому на початку вересня 1991 р. щодо скликання постійної Міжнародної конференції по Югославії і наділення її арбітражними функціями. Діяльність цієї конференції під керівництвом лорда Каррінгтона, а також її арбітражної комісії знайшла відображення у підготовці пропозицій про вирішення югославської кризи. Всі чотири варіанти, представлені конференцією восени 1991 р., заохочували сепаратистські настрої республік, які вирішили відколотися від югославської федерації і відіграли деструктивну роль по відношенню до югославської державності, причому помітною була наростаюча антисербська спрямованість [2, с.11].

На початку вересня 1991 р. у Гаазі розпочала роботу Міжнародна конференція щодо Югославії під патронатом ЄС. У вересні і жовтні, коли бої йшли в районі Дубровника та Вуковара, США і Захід ще відмовлялися визнати розпад Югославії як факт, що вже відбувся. Вони намагалися впливати на воюючі сторони, щоб досягнути припинення воєнних дій. В цей момент у розгортанні воєнних дій Захід вважав винними всі ворогуючі сторони і ввів заборону на продаж зброї до всіх 6 республік СФРЮ. На Конференції в Гаазі зробили спробу обґрунтувати форму майбутньої югославської держави – або як

Асоціацію, Союз незалежних республік, або Вільний союз республік при збереженні існуючих територіально-адміністративних кордонів СФРЮ, але в будь-якому випадку з сильною економічною інтеграцією, митним союзом і центральними координаційними та парламентськими органами. У проекті договору, підготовленому лордом Каррінгтоном, у досить загальній формі пропонувалося всім “національним і етнічним групам”, які не становлять більшості на певній території, гарантувати політичні, економічні свободи, право на освіту, культуру, на вживання рідної мови, захист рівноправної участі у громадському житті. Тим же етнічним групам, які становлять більшість, необхідно гарантувати статус автономії.

Однак з перших днів засідань Конференції її учасники зіткнулися з суперечностями між сторонами, які неможливо було подолати протягом усіх наступних місяців. Представники Словенії погоджувалися говорити тільки про “добросусідські відносини суверенних держав” і про зону вільної торгівлі, оскільки Югославії для них більше не існувало; делегація Хорватії наполягала на визнанні існуючих республіканських кордонів і вимагала негайного виводу підрозділів ЮНА з території незалежної Хорватії; сербська ж делегація говорила про республіканські кордони як адміністративні і наполягала на праві кожного народу на самовизначення, аж до відокремлення, на збереження Югославії як суб’єкта міжнародного права, навіть у зменшеному складі; представники Македонії виступали за збереження Югославії; думки в делегації Боснії і Герцеговини поділися. Переговори в Гаазі зайшли в глухий кут і зазнали провалу. Сила зброї замінила силу аргументів, шлях до нової держави виявився складним, із численними людськими жертвами.

У своїх діях щодо регулювання югославської кризи США та кожна з європейських країн виходили зі своїх внутрішніх політичних потреб і того досвіду, який вони мали у врегулюванні схожих проблем. На початковому етапі кризи США вважали, що конфлікт не зачіпає їхніх інтересів і може бути врегульований силами європейців. Політика Німеччини великою мірою визначалася бажанням відігравати провідну роль у Центральній Європі, а також громадською думкою, яка знаходилася під впливом “гастарбайтерів”, емігрантів часів Другої світової війни та біженців із Хорватії. В основному під тиском цих кіл Німеччина переглянула свої попередні рішення про невизнання Хорватії і Словенії і почала домагатися від країн ЄС їхнього визнання. Під тиском Німеччини на засіданні міністрів закордонних справ ЄС

17 грудня 1991 р. було прийнято рішення про визнання незалежності Словенії та Хорватії [26, с.420]. Серед перших держав, які визнали незалежність Хорватії та Словенії, була й Україна.

Європейська спільнота не змогла подолати протиріччя між правом націй на самовизначення і принципом непорушності кордонів у Європі. Після довгих переговорів і консультацій ЄС дійшов до висновку, що не варто зберігати СФРЮ і “колишні югославські республіки, які того бажають”, можуть звернутися до ЄС з проханням щодо їх прийняття. Одночасно Арбітражна комісія Конференції щодо Югославії у грудні 1991 р. – січні 1992 р. сформулювала та обґрунтувала свій погляд про співвідношення принципу самовизначення і непорушності кордонів стосовно колишньої Югославії. У “Декларації про критерії визнання нових держав у Східній Європі і Радянському Союзі”, прийнятій 17 грудня 1991 р., говорилося, що “міністри [...] прийшли до загальної згоди про процес визнання нових держав, які зобов’язані:

- поважати положення Статуту ООН і зобов’язання, прийняті на основі Заключного акта, прийнятого в Гельсінкі, і Паризької Хартії, особливо в питаннях правової держави, демократії і прав людини;
- гарантувати права етнічним і національним групам та меншинам згідно із зобов’язаннями, прийнятими в рамках ОБСЄ;
- поважати непорушність усіх кордонів, які можуть бути змінені тільки мирним шляхом і при взаємній згоді;
- визнати всі відповідні зобов’язання, які відносяться до роззброєння, непоширення ядерної зброї, а також до безпеки і регіональної стабільності;
- розв’язувати всі проблеми, які стосуються правового забезпечення населення держав і регіональних суперечок, шляхом переговорів, включаючи у разі необхідності арбітраж;
- ЄС і держави, які до нього входять, не будуть визнавати новоутворень, які з’явилися в результаті агресії. Вони також будуть враховувати наслідки визнання сусідніх держав” [7, с.192-193].

Втім, країни ЄС поспішили визнати незалежність Хорватії, Словенії, Боснії та Герцеговини. Так, Хорватія порушувала, як мінімум, 4 із 5 перерахованих умов, необхідних для визнання, але була визнана однією із перших. Також була підтримана Боснія і Герцеговина з нестабільним внутрішнім становищем і охоплена війною. Македонія не порушила жодної умови, але її визнання ускладнили різкі висловлювання Греції щодо імені республіки.

Сербія залишилася в ізоляції й активно боролася за своє право “не

виходити” з Югославії. 27 квітня 1992 р. Скупщини Сербії та Чорногорії проголосили прагнення залишитися в одній союзній державі – СРЮ, яка готова визнати всі югославські республіки. СРЮ оголосила, що не має територіальних претензій до жодної з колишніх республік і буде дотримуватися всіх зобов’язань стосовно до Країни, яка знаходилась під захистом військ ООН.

15 травня 1992 р. Рада Безпеки прийняла Резолюцію 752, згідно з якою воєнні дії на території колишньої Югославії стали трактуватися вже як не внутрішні зіткнення, а як зіткнення між незалежними державами. 30 травня 1992 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію 757 про введення стосовно до СРЮ санкцій [11, с.220]. У резолюції також зазначалося, що “... звернення Союзної Республіки Югославії (Сербії та Чорногорії) з приводу автоматичного продовження членства в ООН ... не прийнято” [11, с.220].

Отже, наприкінці 1991 р. руйнівні процеси у Югославській Федерації стали панівними і невідворотними. Югославська держава, виконавши свою історичну роль, виявилася нежиттєздатною. Трагічний розвиток подій спричинювався насамперед об’єктивною неможливістю розв’язати одразу той клубок різнопланових проблем у багатоетнічній федеративній державі, який складався протягом десятиліть. Наслідком розпаду Югославії стали міжнаціональні конфлікти і громадянські війни у її колишніх республіках.

Джерела: 1. Власть-общество-реформы. Центральна и Юго-Восточна Европа. М.: Наука, 2006– 442 с. 2. Волков В.К. «Новый мировой порядок» и балканский кризис 90-х годов / В.К. Волков // Новая и новейшая история. — 2002. — № 2. — С. 11—50; 3. Гуськова Е. Парламентаризм в Югославии. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.guskova.ru/w/present/2003-may>; 4. Гуськова Е.Ю. История югославского кризиса (1990-2000). — М., 2001. 5. Джилас М. Югославия: только на основе сотрудничества // Дружба народов. — 1991. — №9; 6. Из декларации ЕС по Югославии (26 марта 1991 г.) // Югославия в огне. - М., 1999. — С.180. 7. Из Декларации о критериях признания новых государств в Восточной Европе и Советском Союзе // Югославия в огне. — С. 192-193. 8. Из заявления о ситуации в Югославии (СБСЕ, Берлин, 19 июня 1991 г.) // Югославия в огне. — С. 180. 9. Из модели конфедеративного устройства Югославии, предложенной Словенией и Хорватией (4 октября 1990 г.) // Югославия в огне. — С. 67. 10. Из резолюции 752 Совета Безопасности ООН (15 мая 1992 г.) // Югославия в огне. — С. 212-213. 11. Из резолюции 757 Совета Безопасности ООН (30 мая 1992 г.) // Югославия в огне. — С. 220-221. 12. Клименко З.В. Элементы трансформации конфликтного поведения в период кризиса федерации в Югославии / З.В. Клименко. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z2090_page_27.html; 13. Конституция и основне законодательные акты Федеративной Народной Республіки Югославия. - М., 1956. - С.10-12; 14. Кудров В.М. Югославия: прощальный экономический и статистический портрет / В. М.Кудров. — Общественные

науки и современность. - 2002. - №1. - С.102-114; 15.Милосавлевски С., Томовски М. Албанците во РМ. 1945-1995. Легислатива. Политичка документација. Статистика. - Скопје, 1997;16. Национальная политика в странах формирующегося советского блока. 1944-1948/ Отв. ред. В.В.Марьина. – М.: Наука, 2004.- 551 с.; 17.Никифоров К.В. Югославский эксперимент / К.В.Никифоров // Власть – общество – реформы: Центральна и Юго-Восточна Европа. Вторая половина XX века / отв. ред. Э.Г. Задорожнюк; Ин-т славяноведения РАН. – М.: Наука, 2006. – С. 350; 18.Пашенко Є. “Балканський вузол” та етнічні міфології // Політична думка.– 1995. – С.97.19.Романенко С.А. История и историки в межэтнических конфликтах в конце XX века. Почему и как возрождается сознание “закрытого общества”? – М., 1997.- 36 с.; 20.Романенко С.А. Типология процессов национального самоопределения / С.А.Романенко.- Общественные науки и современность. -1999.- № 2- С.66-74. 21.Трухачев В. «Человек-Югославия» и творец уникального социализма. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vkrizis.ru/news.php?news=3847&type=world&rub=anal>. 22.Тягуненко Л.В. Союзная Республика Югославия на рубеже XXI века. Природа югославского кризиса / Л.В. Тягуненко. – Новая и новейшая история. – 2001. – №3. 23.Улунян А. Балканские народы друг о друге: явные пристрастия и тайные чувства в конце XX века // ОНС. – 1999. – №4. – С. 87-98.24.Флере С. Причины распада бывшей Югославии: взгляд социолога // Социс. – 2003. – № 3. – С. 57-67.25.Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века.- М.: Наука, 2006 – Т.3. – Ч.1. 57.26.Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века.- М.:Наука, 2006 -Т.3. -Ч.2. Трансформации 90-х годов. М.: Наука, 2002. – 463 с. 27.Шкарич С. Конституционно-правовое становление Македонского государства // Македония путь к самостоятельности. Документы. – М., 1997. – С. 51-61. 28 .Юго-Восточная Европа в эпоху кардинальных перемен. – М., 2008; Югославия в XX веке: Очерки политической истории. –М., Индрик, 2011. – 887 с. 30 Jovic D. Jugoslavia: drzava koja odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije: (1974-1990) / D. Jovic. - Zagreb: Prometej, 2003. 31. Pantic D. Nacionalna distanaza gradana Jugoslavije. - Belgrad, 1990. - P. 97-109.